

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

## Székely nacionalizmus vagy rendi öntudat?

PILLANTÁS A 18—19. SZÁZADOK FORDULÓJÁNAK  
SZÉKELY KÖZÉLETÉBE

*Székely nacionalizmus a 20. század alkonyán?* A politológusok kissé tanácstalanul fogadták ezt az első látásra valóban bizarr jelenséget. Reakciójuk érthető, hiszen a *nacionalizmus* a modern nemzetek sajátja, míg az emberemlékezet óta magyarul beszélő *nemes székely nemzetet* csupán a középkori Erdély *rendi natiójaként* tartották számon, mely azonban a korszerű értelemben vett nemzetté válás szakaszában a magyarság szerves részeként, a magyar nemzeti érdekek áldozatkész és öntudatos védelmezőjeként jelentkezik.

A székelykeresztúri Székely Ifjak Fóruma köré tömörült csoport ideológusa, G. Borbély Levente állítja és bizonygatja: a székelység igenis nemzet. Okfejtésében előbb székely *etnoszról* beszél, melyet nagyvonalakban a sztálini nemzetdefiníció alapján próbál meghatározni („...olyan emberi közösség, amelyet a következő tényezők kovácsoltak össze: a közös származás, sors és történelem, az ennek folyamán kialakult közös anyagi és szellemi műveltség, az ennek megfelelően kialakult társadalmi, politikai szerkezettel és az *etnikai öntudattal*, amely mindezeknek élő tárháza.”),<sup>1</sup> kifejejtve — nyilván szándékosan — a felsorolásból a *nyelvet*. E mulasztásra később visszatér: „...a nyelvet illetően azt is kell tudni, hogy egy népnek három nyelve van: a beszélt, az írott és az énekelt. Ebből a háromból csak egy lett finnugor (magyar).”<sup>2</sup> A nyelv kapcsán párhuzamot von a magyarul beszélő székelyek és az angolul beszélő amerikai négerek meg az írek között. Különös: a brosúra megjelenésével csaknem egy időben egy román újságíró tollából olvashattuk, hogy „...a nyelv nem lehet a nemzet egyedüli meghatározó kritériuma (lásd Dél-Amerikában a spanyolul beszélő argentinok, bolíviaiak, kolumbiaiak, peruiak, venezuelaiak stb.). Következésképpen az osztrák—magyar dualizmus idején elmagyarosított, de nemzeti öntudatukat megőrző székelyek vissza kell hogy kapják nemzeti státusukat...”<sup>3</sup>

Visszatérve G. Borbély Levente fejtegetéséhez: ő a csonkított sztálini pontok alapján meghatározott közösséget székely etnosznak nevezi, bizonyára maga is érezvén, hogy sem a definíció, sem a közösség, amelyre vonatkoztatja, nem felel meg csak igen hiányosan azoknak a követelményeknek, amelyek figyelembevételével egy nemzet egyénisége körvonalazható. Az ekképpen etnoszként (magyarán: népként) definiált székelység azonban a brosúra szövegében váratlanul nemzetként jelentkezik, mégpedig a szó modern értelmében. Mikor és miképpen vált azzá? — erre nem kapunk választ.

Jelen tanulmány nem vitairat, hiszen G. Borbély Levente füzeté, melyben a mítosz keveredik egy indokolatlan és reménytelen közéleti kaland forgatókönyvével, historiográfiai szempontból kuriózumszámba sem vehető. Mindazokat, akik szóra méltatták, a háttérben zajló jelenségek késztették arra, hogy állást foglaljanak. Nem néhány fiatal délibábos álma a nyugtalanító, hanem az a politikai hazárdjáték, melyben az általuk keltett hangulatot próbálják felhasználni a történeti igazságot többnyire jól ismerő kalandorok, akik egy hagyományokra alapozott, de perspektíva nélküli, ráadásul kidolgozatlan és zavaros autonómia-

terv meghirdetésével robbantottak ki nemzetközi botrányt. Az 1991-ös évi lejártszódott események Bibó István évtizedekkel korábban megfogalmazott gondolatát igazolták: „...az önrendelkezési elv sérelmeinek zavarkeltő, destabilizáló szerepe nyilvánul meg abban, hogy hatásuk jelentőségében messze túlmegy az érintett elégedetlen lakosságon, s kiterjed az egymással szembenálló érdekelt országok egészére... Ez a hatás legfőképpen abban nyilvánul meg, hogy az önrendelkezésből kiinduló nemzeti tudatot szembefordítja a demokráciával. Különösen fenyeget ez a demokratizálódás átmeneti állapotában lévő... országokban; az illojális vagy annak tekintett államrészek vagy kisebbségek léte a szabadságjogok felfüggesztésére, s ezzel az egész ország demokratizmusának megrontására ad kézenfekvő jogcímet; a békés úton ki nem elégülő önrendelkezési igények külpolitikában és belpolitikában veszélyes és ugyancsak antidemokratikus kalandorpolitikára adnak indítást; végül az önrendelkezés kilátástalansága az azt elérni nem tudó népekben vagy embercsoportokban kiábrándult és szabadságellenes ideológiák és mozgalmak fellépésére ad tápot.”<sup>4</sup>

Mindezek tudatában, hogy elejét vegyük az újabb politikai ballépéseknek, kötelességünk tudomásul venni: bár nincs tömegalapja (az ún. „székely autonómia-terv” nyilvánosságra hozatala alkalmával, 1991 októberében a székelység magasfokú politikai érettségről tett tanúbizonyságot), székely „nacionalizmus” mégiscsak létezik. Indokolt-e, vagy csak a politikai demagógia eszköze, vannak-e újkori előzményei, vagy csupán az Orbán Balázs nyomán (re)folklorizálódott, a székely mitológiával egybeolvadó történeti hagyományokban gyökereszik? Talán közelebb kerülünk e kérdések megválaszolásához, ha megvizsgáljuk: miként viselkedett a székelység abban a korban, amikor a közép-kelet-európai régióban élő népek nemzetté érte, nemzeti ébredése végbement.

\*

Általánosan ismert tény, hogy a felvilágosodás, mely nyugaton a társadalmi megújulás eszmei kerete volt, Közép-Kelet-Európában erőteljes nemzeti színezetet nyert. A Habsburg Birodalom etnikai sokszínűsége, az erre ráépülő és — nyugati perspektívából mindenképpen — elavult társadalmi viszonyok következtében az itt élő népek nemzeti ébredése bonyolult folyamatként jelentkezik, melyben nemzeti és rendi érdekek több síkon keresztezik egymást. A magyar rendek Bécs központosító politikáját próbálják semlegesíteni, míg a szerbek, szlovákok, románok, azaz (egyelőre a saját rendi önkormányzattal és a magyarokhoz hasonló előjogokkal rendelkező horvátokat leszámítva) a történelmi Magyarország jelentősebb nem magyar népei a magyar nemességgel kerülnek szembe, törekvéseikhez a kezdeti impulzust pedig éppen a bécsi udvartól kapták (a görög katolikus erdélyi román püspökség és papi szeminárium a 17—18. századok fordulójától, a pozsonyi szlovák papi szeminárium II. József korában, a szerb ortodox egyház támogatása a saját nyelvű tankönyvek, iskolák terén az orosz befolyás ellensúlyozására), mely tudatosan segítette őket egy saját értelmiségi réteg kitermelésében.

Hol helyezkedik el az érdekek eme bonyolult szövevényében a székelység?

A 18. századi székely rendi „nacionalizmus” két hevesebb hullámban nyilvánult meg: az 1760-as évek elején, a határőrezredek felállítására lereagálásaként, és az 1780-as években, a II. József-féle reformok elleni szervezett tiltakozás formájában.

A nyugaton viselt háborúk (hétéves háború — 1756—1763) következtében a birodalom keleti határainak védelme foghíjassá vált, növelve a tatár beütések és az ellenőrizetlen népmozgás nyomán a pestis beszivárgásának veszélyét. A Rákóczi-forradalom óta határőrszolgálatot teljesítő polgári zsoldos őrség (az ún. „plájások”) ugyanis — a központi hatalom megítélése szerint — elégtelen volt a feladat teljesítésére. Br. Buccow Adolf Miklós, Erdély 1761 elején kinevezett katonai parancsnoka, miután megbízatásának első évében sikeres toborzást folytatott a határ menti román vidékeken, ahol a kecsesgetető előnyök és szabadal-

mak fejében (jobbágyterhek alóli mentesülés) a lakosság buzgón íratta magát a határör-ezredbe, 1762 nyarán megkezdi a székely ezredek felállítását. A székelyeket először a Br. Schröder ezredes által aláírt, a királynő nevében tett előterjesztés — politikusan — ősi harci erőnyeikre apellálva próbálja önkéntes határőrszolgálatra bírni.<sup>6</sup>

A Gyergyóban megkezdett toborzás alkalmával viszont a nép azzal érvelve, hogy „...ők mindig szabadok voltak s katonáskodni is nem rendeletre, hanem törvényeik s kiváltságaik értelmében szoktak volt törvényesen rendelt honfitársaik vezetése alatt...”,<sup>6</sup> megtagadja a fegyverfelvételt.

Udvarhelyszéken a bizottság fenyegetőzés és egyfajta — egyelőre visszafogott — erőszak útján próbál sikert elérni, de a főparancsnok tartva a székvárosban összesereglett, egyre türelmetlenebb tömeg indulatától, meg bizonyára számolva azzal is, hogy ez a Székelyföld közepén elhelyezkedő vidék nem igazán fontos stratégiai szempontból, néhány napos huzavona után 1762. szeptember 18-án elhagyja Székelyudvarhelyt. Az anyaszék megmenekült, ám Buccow és emberei ezt követően mind erőszakosabban és kitartóbban lépnek fel Csíkban, Gyergyóban, Kászón- illetve Háromszéken, valamint Udvarhelyszék Bardóc fiúszékében. Udvarhelyszék kedvező helyzete arra készíti a szomszédos székek lakóit, hogy „közönségéhez” mint a „székely natio főbb tagjai”-hoz forduljanak (mint Háromszék lófő és gyalog székelyei átiratukban, melyet Udvarhelyszék közgyűlése 1763. július 12-én tárgyalt és vett jegyzőkönyvbe). Ezt a megszólítást Udvarhelyszék *anyaszéki* minőségének elismeréseként is értelmezhetjük (amitől a többi szék tisztviselői korábban nyilvánvalóan idegenkedtek). Az egyébként tisztázatlan eredetű, különben is régen elavult anyaszéki státus, mely a gyakorlatban a székely nemzetgyűlések Udvarhelyszék valamely helységében való tartásában (lehetséges magyarázat a központi fekvés) és az itt rövid ideig — bizonyítottan 1505-től 1562-ig — működő fellebbviteli törvényszék létében nyilvánult meg (a köztudattal ellentétben Székelyudvarhely, az „anyaváros” sohasem volt a székelyek főkapitánya, és még kevésbé a székely ispán székhelye), a 18. század körülményei között látszólag visszanyeri időszerűségét. Udvarhelyszék köznemesei pedig érezvén, hogy a határör-katonaság terhétől szorongatott székek tőlük várják a segítséget, mintegy „nemzetmentő” szerepben tetszelegve fordulnak székük tisztjeihez, jelezve, hogy a nemzet „súlyos bajai” orvoslására „megmáshatatlant” szükségük lenne a székelyek mindennemű „törvényeire, diplomáira, privilégiumaira, constitutiojaira, indultumaira, szokásaira, etc.”, ezért kéri „az egész archiumot (igy!) első levéltől fogva utolsó levélíg felhánytattatni”, a talált „szükséges instrumentumok” másolatait pedig kezükhöz adni.<sup>7</sup> A szövegből kitetszik: ők még esküdni mertek volna arra, hogy a székelyek ősi törvényeit tartalmazó legendás nemzeti levéltárnak valahol ott kell lappangania az anyaszék archivumának egyébként valóban gazdag és viszonylag régi iratanyagában.<sup>8</sup>

A politikai harci eszközként bevetett történelmi érvelés — amelynek szilárdabb meg-alapozásához kellett a székelyek régi törvényei, diplomái, privilégiumai, constitúciói, indultumai (kedvezményei), szokásai — a korabeli jogsérelmeket panaszó beadványok, társadalmi vagy nemzeti igazságtalanságokat leplező íráskorok gyakori kellekei, találkoznak vele Európa-szerte, a francia felvilágosodás képviselőinek munkáiban (lásd Rousseau *Társadalmi szerződését*) éppúgy, mint az akkor születő román nemzeti ideológia alapokmányaiban.

Ebben a szellemben fogant a háromszéki lófő és gyalog székelyek fennebb már idézett átirata is, melyben a Lipót császár 1691-es diplomája, majd VI. Károly, és végül Mária Terézia által elismert „schitiai nemes prerogatívák”-ra hivatkozva tiltakoznak a határőség felállításá ellen.<sup>9</sup> Udvarhelyszék köznemesei a háromszékiekkel egyazon napon jegyzőkönyvezett emlékiratban figyelmeztetik az anyaszék tisztjeit és főnemeseit: „...egy nemzetből, Hunortól és Magortól egyaránt származtunk nagyságtokkal, és azután Schitiából kijövén, egy áron vásárlók meg sován földünköt...”. Szerintük a *Tripartitum* nemcsak közös származásuk, hanem a nemesi és székely szabadságok „egyenlőségének” is bizonyítéka,

mert — mint írják — „...senki alább való nem lett azon törvény szerént, hanem aki a comunitas poroncsolatját nem teljesítette, az olyanok (...) avagy megölettek, avagy örökös jobbágyságra, szolgálat alá vettek; mi pedig meg nem ölettünk, mert még élünk, de jobbágyságra sem vettünk, mert senkit nem szolgálunk, tehát edgyenlőségünkben maradtunk...”.<sup>10</sup> A *Diploma Leopoldinumot* meg az *Approbata Constitutionest* ők is érvként használják, akárcsak Csík, Gyergyó és Kászsónszék szabad székelyei, a székgyűléshez benyújtott, a határőrsgébe állított személyek és idegen tisztjeik kihágásait felpanaszoló folyamodványukban.<sup>11</sup>

A II. József korabeli székely rendi defenzíva a határőrezredek szervezése idején tapasztalt ellenálláshoz képest sokkal bonyolultabb jelenség: akkor a székely rendek soraiból is csak a közvetlenül érintett réteg, azaz a székek „közönsége” lépett fel, a vármegyei nemesség, de a jelek szerint a székelyföldi „főemberek”, meg a székek tisztségviselői is eléggé közömbösen szemlélték az eseményeket, most viszont ott találjuk az ellenzők között a magyarországi és erdélyi vármegyék nemességét, a szász natiót és természetesen a székely székek minden szabad jogállású lakosát.

Az ellenzők megnövekedett tábora, rendi, sőt etnikai összetettsége a reformok szerteágazó, az élet legkülönbözőbb területeit érintő jellegének a következménye.

A székely székekből származó tiltakozó levelek egy gyűjteményét az udvarhelyszéki levéltár *Székely Ládájában* találjuk, ami arra enged következtetni, hogy az akció egyik „koordinációs központja” az anyavárosban volt. A székely rendek leginkább a császár 1784. július 3-án kelt rendeletét kifogásolták, mely Erdélyt a hagyományos közigazgatási határok figyelembevétel nélkül 11 vármegyére osztotta, véget vetve egyúttal a székely és szász önkormányzati szervezetek működésének.<sup>12</sup> Nagy riadalmat keltett a székekben II. József tulajdonképpen soha életbe nem lépett elképzelése is, miszerint a nemességet is adó alá akarta vonni. Ennek hírére ismét az érdeklődés középpontjába kerültek a levéltárak. Ezt olvashatjuk ki az udvarhelyszéki nemes emberek egy csoportjának folyamodványából, melyben felkéri a *Continua Tablát*, hogy „initiólja” a nótáriusokat a „kezek alatt lévő archívumból” a székely nemzet eredetéről, nemességéről, viselt dolgairól szóló régi levelek kikeresésére, hogy „ezekből és ezek által megerősített” törvényeikből, „nevükben és képükben” egy, a Guberniumhoz címzett „alázatos könyörgő levelet” szerkesszenek.<sup>13</sup> Ugyanezt kéri még két, azonos szövegű és keltezésű, de más-más egyének kézjegyével ellátott levél is. Jellemző a második aláíróinak sorát záró patetikus hangvételű bejegyzés: „Én Groff Teleki Juliánna, néhai Báró Kemény Sigmund özvegye, ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minek előtte az elvétetnék, vétessék el életem, azzal nagyobb irgalmasságot vészek.”<sup>14</sup>

A székely rendek viszonyulását a jozefinista reformprogramhoz tömören összegezi egy 1787-ből való, a királyi komisszáriushoz címzett tiltakozó levél: „Nemzetünk a külső németországi rendtartásra ne erőltessék, törvényünk szerint szabad választásunkból való magunk nemzete tiszteink által tulajdon magyar nyelveinken kormányoztassunk, törvényünk ellen közinkbe bejött jószágtalan tisztek movealtassanak. A Catholikus atyánkfianak megváltoztatott magyar és deák iskolája, az eltöröltetett tanuló ifjak házai, fundatiói visszaálltassanak, a több religion lévő iskolák meghagyattassanak.”<sup>15</sup>

II. József rendeleteinek visszavonása után a rendek várható módon sietnek a kiváltságukat védő alkotmányos állapot teljes visszaállítására és új törvényekkel történő megerősítésére. Az e célból 1790. június 6-ára, Budára összehívott, végül július 10-én megnyitott országgyűlés egyik vitatott kérdése Magyarország és Erdély uniója volt. Ennek előzménye II. József 1782. május 27-én kelt, ténylegesen csak 1784-ben végrehajtott rendelete a Magyar Királyi Kancellária és az Erdélyi Kancellária összevonására vonatkozóan, jóllehet, ezáltal a császár nem a magyar korona országainak egyesítését, hanem a bürokrácia leegyszerűsítését, végső soron pedig saját központosítási elképzeléseit akarta elősegíteni.

Jellemző a székelyek e kérdésben kifejtett álláspontja. A székely megbízottjai Udvarhely városában tanácskozva elhatározzák (Csíkszék kivételével), hogy követeket küldenek a magyar országgyűlésre, akik „...az új királlyal kötendő szerződésekben, hitlevélben és esküvésben nemes Erdélyországát is, mint a szent koronának tagját befoglaltatni kérik és nemes Magyarországnak Erdéllyel lehető szorosabb uniátatása módjáról értekezzenek.”<sup>16</sup> Elképzelésük alapja, mint ez Udvarhelyszék rendeinek javaslataiból is kiderül, egyféle „cenzurázott unió”, melynél a hangsúly nem az unió tényére, hanem a rendi kiváltságok bebiztosítására helyeződik.<sup>17</sup>

Hasonlóképpen viszonyult a kérdéshez az 1790. december 21-től kezdődően ülésező erdélyi országgyűlés is, ahol a nemesei soraiban két tábor alakult ki: Bánffy György gubernátor és hívei az unió mellett, míg Teleki Sámuel és a köréje csoportosult, főleg protestáns nagybirtokosok ellene foglaltak állást. A tervezet, amit végül kidolgoztak, sokban hasonlít az udvarhelyszékiek által javasolthoz. A kérdést az új uralkodó, II. Lipót döntötte el, 1791 februárjában királyi rendelettel újra különválasztva a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancelláriát, majd az erdélyi országgyűlés uniótervére válaszképpen közölvén a rendekkel: „Én ezt az egyesítést több tekintet miatt meg nem engedhetem”.

Különben e hosszúra nyúló erdélyi országgyűlés nem annyira az unió kérdése körüli bonyodalmak révén vált emlékezetessé, mint inkább a *Supplex Libellus Valachorum* tárgyalása és elutasítása kapcsán. Ez utóbbinak egy, napjaink hangulatkeltésére jellemző utórezgése észlelhető Eugen Poienaru már idézett cikkében: „A székelyeket és románokat egymás oldalán találjuk 1791-ben is, midőn a kolozsvári országgyűlésnek egy-egy panasz-beadványt nyújtanak át: a székelyek az embertelen bánásmód ellen tiltakoznak, melyben a *magyar* (kiemelés H. G. M.) nemesek részesítik őket, a románok pedig bizonyos követeléseik teljesítése érdekében (lásd: *Supplex Libellus Valachorum*).” Ez a ködös utalás és a ráépített spekuláció talán Udvarhelyszék néhány községe jobbágyságainak panaszlevelére vonatkozik, melyben jobbágyság alóli felszabadításukat kérik. A tulajdonképpeni székely beadvány, mely 1791-ben az országgyűlés elé került (A nemes székelységnek alázatos könyörgő levele az erdélyi fejedelemség három nemzetből álló státusaihoz és rendjeihez) egészen más hűrokat peng: „Nem méltán panaszkodik-e nemzetünk, midőn eredet szerint való és sok ütközetnek veszedelmei között fenntartott drága szabadsága csaknem végképpen elnyomatott? Nem méltán panaszkodhatik-e, midőn törvénye, régi szokása és sokrendbéli királyi és fejedelmi adománylevele mentségei ellen állapotja sokféle tartozások terhével alacsonyítottatik és avagy maguk a Tekintetes Státusok is nem érzékenyen szenvedik-e, midőn látják természet szerint való atyjokfiat, kiknek nemzeti szabadságuk soha semmi ellenkező törvénnyel, vagy törvényes végzéssel e mai napig el nem töröltetett; törvényekben, szabadságokban, szokásaikban és privilégiumaikban az időnek viszontagságaiban annyira elnyomattattaknak lenni, melyben magát úgy szemléli, mint oly nemes eredetűhöz hasonlíthatatlan maradék, kit ha egyfelől a kezdettel együtt járó ős igazsága, másfelől a mostani kegyelmes Uralkodónak igazságos szerető jósága nem biztatná azoknak a régi valóságára lehető visszaállításáról, csaknem minden reménységét elvesztené? Midőn látják őket törvénytelen adózásokkal terheltetni, mindenféle nemteleneket illető tartozásokkal szorongattatni, gyermekeiket nemzeti, de törvény ellen állított katonaságba kényszeríteni, a tanulástól elszorítani és idegen nemzeti előljárók által törvénye, szabadsága és minden privilégiuma ellen verettetni, azokat ily sokféle utakon alacsonyítottatni, kik néha napján az országnak legbiztosabb védelmei, vitéz társai voltak.”<sup>18</sup> Nos, ez a privilégiumait makacsul védelmező székely rendiség immár jól ismert hangja.

A II. József reformjai által védekező állásba kényszerített rendek ügködésének következménye a Székely Ládában elhelyezett, 1792-es vízjelzésű papírra írott „Regestruma azoknak a leveleknek melyek nevezetesebbek, és vagy az egész Nemes Székely Natiot, vagy pedig ezen nemes vármegyének Udvarhely Circulusát mely ez előtt székel szék nevezeten hivatott

illetik és ezen nemes vármegye archivumában találtattak”.<sup>19</sup> E nekibuzdulás közepette az 1796-ban felbukkanó, a székelyek történetét a „rabonbánokon” át egészen Attiláig visszavezető „csíki székely krónika” úgy hat, mint olaj a tűzre. Igaz, a krónika hitelességét már a 18—19. századok fordulóján megkérdőjelezték, midőn Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kérésére átvizsgálták gr. Batthyány Ignác római katolikus püspök, Katona István és Benkő József, és úgy találták, hogy „sok olyas mondatik benne ami nagyon furcsa”. Ennek ellenére jeles történészek egész sora (Orbán Balázs, Jakab Elek, Szabó Károly) hitt e kétségtelenül mesterien szerkesztett apokrif kompiláció valódiságában, sőt, vannak, akik hisznek ma is, bár Szádeczky Lajos már 1905-ben egyértelműen bizonyította: a krónika hamis, igazi szerzője Sándor Zsigmond, aki 1796-ban egy birtokper megnyerése és nem utolsósorban családja előkelő származása biztosítása érdekében írta.<sup>20</sup>

A krónika a végül önmagát is túlélő székely rendi nacionalizmus szívósságának, a „nemes székely nemzet” újkori mítoszának leglényegesebb erőforrása volt. Sokat elárul e tekintetben az a fennkölt büszkeség, amellyel 1818-ban Udvarhelyszék girás-gyűlésének\* tagjai kézhez veszik Kilyéni Székely Mihály (a krónika szövegét függelékben tartalmazó) munkájának nekik ajánlott példányát, és ezt „örök emlékezetül” a nemzet legbecesebb iratai közt, a Székely Ládában helyezik el.<sup>21</sup>

A csíki székely krónika felbukkanásával új lendületet nyert rendi hangulat talán legjellemzőbb lecsapódása az ún. „székely nemzeti levéltár” ügye. Az érintett rendek logikája szerint ha Csíkban megőrződött e nagybecsű régi írás másolata, az anyaszék levéltárában eredeti ősrégi szabadságlevelek, törvények kell hogy lappangjanak. Udvarhelyszék nótáriusai, majd 1803-tól az „archivum registratióján” dolgozó „guberniális cancellista” és 1804-től a melléje rendelt „archivárius” viszont minden unszolás ellenére sem találnak semmit, ami a szenzációra váró urakat megnyugtató. Mint már jeleztük, ez természetes, hiszen a „székely nemzet leveleinek archivuma” a képzelet szüleménye, valójában sohasem létezett. Ezt azonban akkor kimondani a nemzet ellen elkövetett sérelem lett volna. A székely rendiség buzgó védelmezői szentül hitték: ha a nemzeti levéltár nincs Udvarhelyen, akkor másutt kell lennie. Az 1820. február elsején tartott girás-gyűlésen Sombori József kanonok állítja, biztos értesülései vannak arról, hogy a székely nemzeti levéltárból származó értékes levelek találhatóak a segesvári archivumban. A segesvári hatóságok ezt tagadják, aminek következménye az a hosszúra nyúló pereskedés Udvarhelyszék és a segesvári magisztrátus között, melynek a főkormányzók is képtelen véget vetni, és csak az 1848-as év megrázkódtatásai feleltetik.

Tévedés volna azonban a székelység egészét egy makacs rendi védekező állásban önmagát körülszárkáló, csupán valaha létezett, illetve költött privilégiumainak a védelmére-visszaperelésére figyelő ásatag tömegnek vélni. Midőn a 19. század első felében Metternich cenzúrára, kémkedésen és rendőri felügyeleten alapuló konzervatív abszolutista rendszerével szemben a Wesselényi Miklós által irányított „vándor patrióták” megpróbálják feléleszteni a közszellemet, a Székelyföld haladóan gondolkodó lakói hozzájuk csatlakoznak. Jellemző e hangulatra egy Marosszék gyűlésén esett incidens és annak folytatása. Amikor a szék „főtisztje” (a főkirálybírónak megfelelő rangfokozat) figyelmezteti a nem tetszése szerint beszélő Wesselényit, hogy tulajdonképpen nem is volna joga szólni, hiszen a székben nem birtokos, a „szabadelvűek” egy telket adományoznak neki Makfalván, melynek adománylevelét a Toldalagi Zsigmond vezette küldöttség nyújtotta át. Wesselényi a tőle várható nemes módon honorálja ezt a gesztust, iskolát építtetve az ajándékba kapott telken.

Politikai tisztánlátásról tettek tanúbizonyságot 1834-ben Udvarhelyszék rendjei is, midőn az első reformkori országgyűlésre a szék követéül Wesselényit választották, aki meleg hangú levélben köszönte meg a bizalmat. A „vándor patrióták” vezérének Udvarhely-

\* Megyei vagy széki közgyűlés.

szék követeként való szereplése emlékezetes maradt: ő volt „az 1834—35-iki erdélyi országgyűlés lelke, vezérszellemé..., az ellenzék vezére, legnagyobb szónoka, a sérelmi politika bátor előharcosa...”<sup>22</sup>

A higgadt politizálás, a dolgok diplomatikus kezelése iránti fokozódó érzék tanúsága Csikszék közgyűlésének 1841 októberében kelt, „nemes Udvarhelyszék tekintetes nemes rendeihez” címzett átirata is. Kísértenek még egyes, korábban észlelt beidegződések (vész helyzetben az „anyaszékhez” való fordulás, a „szabad alkotmányú székely nemzet”-re történő utalás), ám a felsorolt sérelmekkel, a belőlük fakadó követelésekkel már nem valamilye régmúlt állapotokat próbálnak reménytelenül visszásírni, hanem, mint írják, „a józan eléhaladást kívánó kor szellemit felfogni tudó magasabbra törekvés nemes érzetből indítva”, a jövőendő útjait egyenetlik. Nevezetesen, tiltakozásuknak hangot adva szóvá teszik, hogy „a Nemes ezred kormányja” meghurcoltatott két csiki „örnököt” (határőr katonai személyt), akik „magyar olvasó intézet” létrehozását, és általában „a nemes székely nemzet némely sérelmeinek törvényes úton orvoslását” szorgalmazták. Tiltakozás tárgyát képezi továbbá az az úzus is, hogy „a székely ezredek az alkalmas székely származásúak el mellőzésével, többnyire idegen tisztekkel töltenek el...”<sup>23</sup>

Vizsgálatunk elsődleges célja a 18. század második, illetve a 19. század első felének székelyföldi közéleti hangulatának felmérése, de úgy érezzük, ez hiányos lenne a szellemi élet néhány jelenségének — bár vázlatos — rögzítése nélkül.

Amint láttuk, nem kevés szellemi energiát kötött le a székely eredetmitosz és a történelem egyeztetése, a kiváltságok történelmi érvekkel való igazolása, és ha csupán ezek alapján ítélünk, akkor egy öncélú, provincializmusba fulladó székely „művelődés” képe körvonalazódik előttünk. Másfelől azt tapasztaljuk, hogy néhány városban, főleg a jelentősebb iskolák körül, de nemcsak a tanárok és diákok részvételével, hanem az iskolán kívüli érdeklődők bevonásával, aktív közművelődési élet alakult ki.

A csiki határőrezredben történt incidensek kapcsán például szó esett egy magyar nyelvű olvasó intézetről. Ehhez hasonló a Székelyföld több városában működött, így 1833-tól kezdődően az udvarhelyi református kollégiumban, 140-es népes tagsággal. A társaság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy meghozták többek között Széchenyi, Kisfaludy munkáit, a *Századunkat*, az *Aurórát*. Az egyesület szerepkörét 1835-től a „Museum” veszi át, melynek teljes (szavazó) jogú tagjai ugyan a kollégiumhoz tartozók lehetnek, de voltak iskolán kívüli, „tanácskozási joggal” rendelkező tagok is.<sup>24</sup>

1837-ben alakult a székelykeresztúri unitárius olvasótársaság, melynek ülésein a *Vasárnapi Újságból*, az *Athenaumból*, illetve a résztvevők saját munkáiból tartottak felolvasást, 1838 márciusában pedig *Tavaszi Bimbók* címmel lapot indítottak. Az „ifjúsági könyvtár” viszonylag csekély tagdíj ellenében a kollégium diákjain kívül a „városi és vidéki értelmes közönség” is használhatta. A társaságnak amolyan „levelező” tagjai is voltak, mégpedig később híressé vált kolozsvári „deákok” (Berde Áron, Kővári László, Jakab Elek), akiknek leveleit az összejöveteleken felolvasták, „s azok által épülnek, buzdulnak”.<sup>25</sup>

Különösen jelentős a kézdívasárhelyi és csikszeredai katonai iskolák 1841-ben alakult egyleteinek tevékenysége, ahol a felolvasásokon kívül hazafias szavalatok hangzottak el, sőt, mint Jakab Elek írja, „politikai eseményekről beszélgettek”. Az alapítók célja — ismét Jakab Eleket idézve — az „önművelés, a hazaszeretet, nemzeti érzés és magas kötelesség-érzet szíveikben s növendékeikben felébresztése és öntudatosá tétele volt”.<sup>26</sup> Az ezredparancsnokság által kezdeményezett megtorló intézkedések ezek után érthetőek...

A korabeli sajtó rendszeres olvasásának igénye különben nem korlátozódott a városok területére, könyveket, folyóiratokat beszerző és kölcsönző művelődési egyesületek működtek ez idő tájt a Székelykeresztúr környéki falvakban is, így Tordátfalván, Medeséren, Etéden, Alsósímenfalván.<sup>27</sup>

Az anyanyelvű művelődés másik forrása, a kor haladó eszméinek érlelője és terjesztője

a marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi református kollégiumokban kibontakozó világi színjászó mozgalom. Az udvarhelyi kollégiumban 1801-ben felállított „jádzó szín”-re létrehozója, fő mozgatója és házi szerzője, Szigetih Gyula Mihály professzor szerint azért volt szükség, „*hogy korcsosodni kezdett anyanyelvünk jobban kimíveltessék*”. Akárcsak az olvasóegyletek tagsága, a „jádzó színek” közönsége is az iskolák falain belül és kívül élők közül egyaránt verbuválódott.

Pezsgés észlelhető a „szellemi elit” köreiben is. Nemcsak arról van szó, hogy e tájegység a felvilágosodás és reformkor időszakában több kiemelkedő személyiséget adott a magyar kultúrának (Benkő József, Baróti Szabó Dávid, Körösi Csoma Sándor, Bölöni Farkas Sándor, a két Bolyai), de össznemzeti vonatkozásban is jelentős kísérletek történnek egy színvonalas művelődési élet intézményes kereteinek megszervezésére (Aranka György Marosvásárhely központtal működő „Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága”).



Befejezésül próbáljunk összegezni. A határőrezredek szervezése idején előjogaikat katonakul védő székely rendekkel találkozunk, melyek feledve a korábbi lokál-érdekeket, az anyaszék köré egyfajta „pánszékely” unióba próbálnak tömörülni. Ám, mivel mind a privilégiumok, mind pedig a székely szolidaritás általuk elképzelt formája időszerűségüket veszítették, kézzelfogható eredmény nem születik. Nem észlelhetünk azonban semmiféle székely—magyar szembenállást. A nemeseknek csupán passzivitásukat róják fel, de ezt is úgy, hogy közben felhívják figyelmüket a közös ősökre: „*egy nemzetről, Hunortól és Magortól egyaránt származtunk Nagyságtokkal...*”

II. József reformjaival szemben már egy tökéletesen egységes székely—magyar közös front lépett fel. Ez a szolidaritás részben a két rendi natio helyzet diktálta érdekazonosságát tükrözi, de jelentkeznek már az etnikai összetartozás tudatos vállalására utaló jelek is. Így, a társadalmi vonatkozásain túl entikumközi konfliktussá fajult Horea-féle lázadás alkalmával bevetett székely katonaság — Makkai Lászlót idézve — „amennyire megállapítható, teljesen a nemességgel azonosította magát, nyilván népi ösztöneinek engedve”, továbbá, a véresebb eseményekhez közelebb eső aranyosszéki székelyek „tömegesen keltek fel a nemesség megsegítésére, s a nemesség mindenütt fellélegzett, ahol a székely katonaság megérkezett”.<sup>28</sup> 1787-ben, a székely és magyar rendek Cserei János és Türi László révén közös memorandumban fogalmazták meg sérelmeiket (a százszok külön!), melyben hangsúlyozzák, hogy a rendek a szent korona tagjai, a törvények felforgatását látják abban, hogy a concivilitással „jövendőnyek”, „idegenek” váltak velük egyenjogúakká, és erélyesen tiltakoznak a német hivatali nyelv bevezetése ellen, mely következtében „a magyarok idegenek lettek saját hazájukban”.<sup>29</sup>

A II. József-féle centralizációs kísérlet azáltal, hogy a magyar rendek és a polgári nemzet ellenszenvét egyaránt magára vonta, a nemzeti öntudat valóságos próbaköve volt, élesen elkülönítve a magyarságot az ország egyéb etnikumaitól. *A székelység pedig a nemzetté válás eme döntő szakaszában a magyar nemzet szerves részeként jelentkezik.* E kérdés megítélésében ne tévesszen meg a székelyföldi túlfűtött rendi hangulat, hiszen ugyanez lett úrrá a vármegyéken is. A levéltárak ostroma, a privilégiumlevelek utáni vadászat sem székely specialitás, a magyar vármegyei levéltárakban ez idő tájt kialakult viszonylagos rend és áttekinthetőség az előjogi bizonyítékait hasonló buzgalommal vigyázó nemesség addig soha nem tapasztalt arányú érdeklődésének és megbecsülésének köszönhető.<sup>30</sup>

Ami megkülönbözteti a 18. és 19. századok fordulójának székely nacionalizmusát az összmagyartól, az a főképpen 1796 után hangoztatott hun—székely eredetmítosz, mely alapján a székely rendek úgy érzik, hogy őket mint elsőként érkezett honfoglalókat mindenkinél több előjog illeti. A *prioritáselméletek* politikai harci eszközként történő bevetése a Habsburg Birodalomban a társadalmilag „hátrányos helyzetű”, emiatt a polgárosultság és



civilizáció alacsonyabb fokán álló, következőképpen kisebbségi komplexusokkal küzdő népeire volt jellemző. Ez a Székelyföld lakosságára, ahol viszonylag korán fejlett írásbeliséggel számolhatunk, ahol több száz éves középfokú tanintézetek működtek, nem áll. Az archaikus székely „katonatársadalom” bomlása azonban ingadozóvá tette a rendek lába alatt a talajt, és ugyanakkor csábítóan kínálkoztak a középkori krónikáknak a székelyek hun származására utaló feljegyzései. Valószínűleg ez utóbbiak folklorizálódása képezi a hun—székely prioritásemélet tudati alapját, melynek a csiki krónika felbukkanását követő népszerűsége, a székely mondavilág korábbi rétegeivel történő egybeolvadása természetes jelenség. Ez viszont nem több, mint a székelyföldi magyar nacionalizmus „couleur local”-ja.

E rövid visszatekintés nem azzal a céllal íródott, hogy eldöntse a székelyek etnikai hovatartozásának kérdését, mely mellesleg a szerző véleménye szerint régóta eldőlt. Annyit viszont meg kell jegyeznünk, hogy az 1876-os területi-közigazgatási törvényt, mely a székely önkormányzati rendszerét formálisan is megszüntette, székely Trianonnak, a székely nemzet felszámolásának<sup>31</sup> kikiáltani hatásvadász történelmi spekuláció. Már csak azért is, mert egy létező, a szó korszerű értelmében vett nemzetet adminisztratív úton megszüntetni nem lehet. Különböző egy közösség etnikai hovatartozását nem a történelmi érvelések, hanem az illető embercsoport egyéneinek önazonosságtudatán alapuló kollektív opció határozza meg. E tekintetben sokatmondó Orbán Balázs példája, akinél senki sem hitt őszintebben a székely—hun eredetmitosz valóságában, mégis végrendeletében így ír: „családdal nem lévén megáldva a magyar népet tekintem családomnak s azt is kívánom fő örökösömmé tenni”.

#### JEGYZETEK

1. G. Borbély Levente: A székelység és szerepe térségünkben. A Székely Ifjak Fóruma belső kiadványa, Székelykeresztúr, 1991. 5.
2. Uo. 7.
3. Eugen Poinaru: O minoritate în majoritate: secuii din România. *Gazeta de Vest*, 1991/62.
4. Bibó István: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. Válogatott tanulmányok, IV. köt., Bp., 1990. 404—405.
5. Szádeczky Lajos: A székely határórség szervezése 1762—64-ben. Bp., 1908. 256. (a továbbiakban: Szádeczky, 1908.)
6. Jakab Elek—Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története. Bp., 1901. (a továbbiakban: Jakab—Szádeczky.)
7. Szádeczky, 1908. 403—404.
8. Később kiderült: a székely nemzeti levéltár töredékeként emlegetett „Székely Láda” vagy „Nemzeti Láda” (ma a Kolozsvári Állami Levéltár részét képező Udvarhelyszék Levéltára egyik állaga) tulajdonképpen ebben az időben (a 18. században) jött létre, a levéltárat „az első levéltől az utolsó levélig” felhányó nótáriusok jóvoltából, akik ide helyezték el azokat az iratokat, melyek szerintük az „egész nemzet” jussát képezték, valamint a hasonlóképpen értékesnek ítélt adományokat. Vö. Hermann Gusztáv Mihály: *Legenda és valóság a székely nemzeti levéltárról. Székelység*, 1991/3.
9. Szádeczky, 1908. 415.
10. Uo. 419.
11. Uo. 427.
12. Udvarhelyszék Levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. Székely Láda, 26. (II. 14.)
13. 1784. február 27-én keltezett levél. Székely Láda, 25. (II. 13.)
14. A két azonos szövegű, különböző személyek által aláírt levél keltezése: 1784. február 25. Székely Láda, azonos jelzet.
15. Udvarhelyszék Levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1787. 1/7.
16. Jakab—Szádeczky. 542.
17. Uo. 543—544.
18. Böződi György: Székely bánja. Bp., 1985. 106—107.
19. Székely Láda, 87. (V. 5.)
20. Szádeczkynek a korszerű forráskritika jegyében végzett elemzését nincs módunkban itt részletekbe menően ismertetni, csupán következtetéseit idézzük: „1. A krónikát nem 1533-ban írták és nem 1695-ben másolták le az aláírt személyek, akik nagyobbára nem is léteztek. 2. Sándor

- Menyhért várában sem írhatták, mert olyan nem volt, s nem tudunk Sándor Menyhértről sem. 3. Nem régi görög és latin oklevelekből szerkesztették, mert olyanok a Sándor család birtokában nincsenek és nem is voltak. 4. A Sándor család hamis genealógiáját 1796-ban szerkesztették, s akkor szerkesztették, illetőleg hamisították a krónikát is. 5. A pogány áldozókelyhül szerepeltetett kókuszdíó-serleg nem ősrégi, hanem 17. századi ötvösmunka. 6. A székely krónika családi hiúság és anyagi érdekek céljaira készült, hogy egyik, anyai ágon bárók és grófok ivadékaul büszkélkedő Sándornak az Árpád nemzetségből való ősi vezéri leszármazást fitogtasson, s hogy a százados Apor—Sándor perben tanúbizonyságot szolgáljon.” (Dr. Szádeczky Lajos: A csiki székely krónika. Bp., 1905. 73.)
21. Székely Lada, 65. (VIII. 14.) Figyelemre méltó eset a csiki krónika utóéletében a legismertebb irodalmi feldolgozásának keletkezése: Jókai a Kiskirályok című regényében Tanussy Decebál alakjával teszi nevezetessé a dicső ősoket vadászó nemest, akit előkelő családfa utáni vágyát kihasználva minden vagyonából kifogtat Vakkandy Anonymus, a sokoldalú, profi történelemhamisító. De maga Jókai is beleesik a legmerészebb Vakkandy Anonymus, azaz Sándor Zsigmond csapdájába, ihletforrásul használva a csiki krónikát. Az eredmény: a Bálványosvár című regény...
  22. Jakab—Szádeczky. 558.
  23. Hermann Gusztáv Mihály: Egy ismeretlen oklevél 1841-ből. *Székelység*, 1990/2.
  24. Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat. Bukarest, 1983. 123—124.
  25. Sándor János: A székelykeresztúri unitárius gymnasium története. Székelykeresztúr, 1896. 281—282.
  26. Vita Zsigmond, i. m. 126.
  27. Uo. 135—136.
  28. Makkai László: Magyar—román közös múlt. Bp., 1989. 187.
  29. Erdély története. Bp., 1986. II. 1109.
  30. Degré Alajos: A magyarországi vármegyei levéltárak története. *Levéltári Szemle*, 1964. 107.
  31. G. Borbély Levente, i. m. 19.

## VIGH KÁROLY

### Teleki Pál és európai kortársai

Teleki Pált az a tény mindenképpen európai kortársai fölé emelte, hogy nem csupán politikus és államférfi volt, hanem nemzetközi hírvé földrajztudós és kartográfus, valamint számos regionális kultúra kiváló ismerője. A politikai feladatok és küzdelmek során is mindig megmaradt tudósnak, aki úgy jutott el pályájának legjelentősebb és egyben végső szakaszához, hogy azt megelőzően a különböző nyugati egyetemeken, kongresszusokon képviselte hazáját a geográfia, a gazdaság és a politika témakörében. Ennek köszönhetően, hogy amikor bilaterális vagy nemzetközi értekezleteken kormányfőként vagy egyszerűen delegációtagként kellett megnyilvánulnia, tárgyalnia, az ott felvetődött kérdéseket a legtöbb tárgyalópartnerénél szakszerűbben volt képes megközelíteni.

Teleki a nemzetközi tudományos tanácskozásokon úgy mutatott rá a Duna-medence földrajzi egységének Trianonban elhatározott gazdasági és politikai szétdaraboltságából származó súlyos problémáira, hogy ugyanakkor — sok tekintetben Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan — ráirányította a figyelmet e régióra leselkedő kettős veszélyre, amely a hitleri náci imperialista törekvések oldaláról, illetve a sztálini bolsevizmus felől fenyegeti a német és az orosz birodalmak között elterülő kis országokat és népeket. Amikor pedig alig néhány hónappal Hitler hatalomra kerülése után részt vett Párizsban a Szellemi Együttműködés

---

A fenti előadás elhangzott 1992. január 9-én Budapesten, a Kossuth Klubban a „Teleki Pál és kora” című konferencián.